

Synonymie neboli souznačnost

ZDENĚK SALZMANN

Synonyma jsou slova přibližně stejného nebo podobného významu. Slovo synonymie je řeckého původu, česky se říká souznačnost nebo řidčeji stejnoznačnost. Slova opačného významu jsou antonyma nebo opozita, například nízký a vysoký. Tautonyma jsou slova se stejným významem, ale vyskytující se v různých jazykových oblastech, například moravské stolař místo českého truhlář.

Původně byla synonymie definována jako dvě nebo více slov stejného významu, ale výraz „stejný“ nevystihuje skutečnost. Jeden moderní český slovník synonym například uvádí slovo červený jako synonym slova rudý, ale rudý je spíše temně červený.

Zrudnout ve tváři má obvykle vážnější důvod než zčervenat ve tváři (například se červená rozpaky, rudne se rozčilením nebo hněvem). Dřívější Rudá armáda nebyla Červená armáda, Červený kříž není Rudý kříž, a červená řepa není rudá řepa.

Někdy je rozdíl mezi souznačnými slovy stylový: koukat se, dívat se a hledět jsou uvedena jako synonyma, ale jejich používání se v kontextu liší: to koukáte, jako to umím!; Chcete se dívat na zápas? a přímo hled! Těžko je představit si záměnu těchto sloves ve stejných větech.

Co se týká podobného významu, rozdíly mezi slovy mohou být ve velikosti, například pole (obděláný pozemek) – lán (rozlehlé pole), velký (značně rozměrný) – rozsáhlý (mající velké rozměry); v osobním postoji, například stařec (starý muž) – dědek (hanlivě starý muž); v rozsahu použití, například šetřit (zbytečně neutrácet) – skrblit (přepjatě šetřit); v četosti výskytu, například protože (vyskytuje se často) – jelikož (řídce použití); ve zvukové expresivitě, například uhodit (ranou zasáhnout) – prásknout (prudce a s nevolí praštit); v ideografii, popisu pojmů, například moudrý (rozvážný) – chytrý (bystrý); v původu, například lingvistika (slovo cizího původu) – jazykověda (slovo českého původu); a tak dále.

Případy úplné synonymie, stejného významu dvou nebo více slov, se vyskytují velmi zřídka, vyskytují-li se vůbec. I středověká epidemie plicního moru, takzvané černé smrti, se od sebe liší: jeden název je víceméně odborný, druhý je obecný (v angličtině též black death).

Česká lingvistická literatura má několik slovníků, které uvádějí takzvané synonymické řady u souznačných slov. Tak například slovo mírný je následováno ve slovníku synonym Paly a Všianského (1994) těmito řadami (• značí antonymum)

1 pokojný, klidný, tichý, umírněný, mírumilovný • prudký

2 jemný, slabý • drsný

3 krotký, ochočený • divoký

4 shovívavý (klasifikace) • přísný

5 povlovný (svah), pozvolný (stoupání)

6 nízký (cena)

Jak je z číslování řad vidět, podobnost slov je menší, čím je vyšší číslo. Slovem mírný se vyjadřuje poměrně nízká míra určité vlastnosti, slovem povlovný se projevuje mírně stoupající nebo klesající věc, a nízký znamená malý na výšku.

Velká většina tohoto slovníku má jednu nebo dvě synonymické řady, nejvyšší počet synonymických řad je až dvanáct u slovesa přijít. Počet hesel ve slovníku je přes dvacet tisíc a je prospěšnější než dřívější Bečkův Slovník synonym a frazeologismů, který je určen především novinářům a publicistům.

Synonyma nejsou jen podobná slova, ale i menší a větší celky než slova. Tak existuje například morfologická synonymie (škol-ní a škol-ský), frazeologická synonymie (zdvihat nos vysoko a chodit s nosem vzhůru [být pyšný] a hrát vysokou hru a vsadit všechno na jednu kartu [riskovat]), a syntaktická synonymie (V červenci jezdíme na dovolenou a V červenci se jezdí na dovolenou). Sdružená synonymie přispívá k identifikaci výrazů, například hekal a naříkal (lidově řečeno) a A to byl sedlák lakota učiněná, držgršle nenasytý, chamtivec a mamonář přeukrutný (Eduard Bass, 1888–1946). Terminologická synonymie není vhodná, protože odborné názvy mají být

jednoznačné, jako například ptakopysk podivný, klokan pižmový nebo zebra horská. Synonyma v terminologii se dokonce odstraňují.

Synonyma jsou také uvedena v jednosvazkovém Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost, ve čtyřech dílech Slovníku spisovného jazyka českého a ve třech dílech Českého slovníku věcného a synonymického; toto dílo bohužel zůstane torzem.

Proč je důležité mít dobré slovníky synonym? Spisovatelé a jiní uživatelé českého jazyka mohou lépe rozlišit jemné rozdíly mezi podobnými slovy. Užívání podobných slov umožňuje pisatelům větší rozmanitost výrazů. Synonyma jsou užitečná pro překladatele, učitele, žáky a všechny ty, kteří chtějí svůj jazyk učinit pestřejším. Znalost synonym zvětšuje rychlost při výběru vhodných slov. Synonyma je možné rozlišovat více a uvést další příklady, ale pro přehled náš popis postačí.

Bibliografie:

Bečka, J.V., Slovník synonym a frazeologismů (3. vydání), Praha.

Český slovník věcný a synonymický I-III (1969-1977), Praha. (Obsáhlý rejstřík ke třem dílům slovníku vyšel v roce 1986.)

Pala, K., Všíanský, J. (1994), Slovník českých synonym, Praha.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1994) (2. vydání), Praha.

Slovník spisovného jazyka českého I-IV (1960-1971), Praha.